

Hanife YAMAN*

**DERLEME SÖZLÜĞÜ BAĞLAMINDA
ANADOLU AĞIZLARINDA DUYGU FİİLLERİ**

**EMOTION VERBS IN ANATOLIAN DIALECTS
IN THE CONTEXT OF COMPILATION
DICTIONARY**

ÖZET

Duygular, dış dünyada yaşanan olayların, durumların ve nesnelere insanın iç dünyasına nasıl tesir ettiği hakkında bilgi vermektedir. Bireylerin olaylara, durumlara ve nesnelere karşı geliştirdikleri olumlu-olumsuz bu duyguların dilde nasıl ifade edildiğini belirlemek, anlamak ve değerlendirmek önemlidir. Bu çerçevede, dil araştırmalarında duygu belirten fiiller, mental fiiller başlığı altında incelenmektedir. Mental fiiller, insan zihninin anlama, bilme, duygu, duyu ve düşünme gibi eylemlerini içeren bir fiil kategorisidir. Alan yazınında mental fiiller ve alt türleri üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak mental fiiller konusunun Türk dilinin söz varlığının önemli kaynaklarından biri olan Anadolu Ağızları temelinde ele alındığı çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu çalışmada, Derleme Sözlüğü'nde yer alan duygu fiillerinin anlam özelliklerine göre tasnif edilmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Buna göre duygu fiilleri, korku, şaşkınlık, kuşku/şüphe, öfke/kızgınlık, sevinç, sevgi, kibir, dargınlık/küslük, aksi mizaç, utanç, nefret, arzu/istek fiiller olmak üzere on dört başlık altında gruplandırılmıştır. Sonuç olarak, Anadolu ağızlarında tespit edilen duygu fiillerinin, Türk toplumunun duygu dünyasındaki değişimi ve çeşitliliğini ortaya koyduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Anadolu Ağızları, Derleme Sözlüğü, duygu fiilleri, mental fiiller, Türkçe.

ABSTRACT

Emotions provide information about how events, situations, and objects in the external world affect the inner world of human beings. It is important to determine, understand, and evaluate how these positive and negative emotions that individuals develop against events, situations, and objects are expressed in language. In this framework, verbs expressing emotions are analyzed under the title of mental verbs in language studies. Mental verbs are a category of verbs that include actions of the human mind such as understanding, thinking, knowing, feeling, and sensation. In the literature, many studies on mental verbs and their subtypes have been conducted. However, there are almost no studies on mental verbs based on Anatolian dialects, which is one of the important sources of Turkish language vocabulary. In this study, it is aimed to classify and evaluate the emotion verbs in the Compilation Dictionary according to their semantic features. The verbs of emotion are grouped under fourteen headings: fear, surprise, doubt/doubt, anger/anger, joy, love, arrogance, resentment/resentment, temperament, shame, hatred, desire/wish. As a result, it is seen that the emotion verbs identified in Anatolian dialects reveal the change and diversity in the emotional world of Turkish society.

Keywords: Anatolian Dialects, Compilation Dictionary, emotion verbs, mental verbs, Turkish.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tokat/TÜRKİYE. E-posta: hanife.cicekli@gop.edu.tr / Asst. Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Letters and Science, Department of Turkish Language and Literature, Tokat/TÜRKİYE. E-mail: hanife.cicekli@gop.edu.tr

Giriş

Dil, insanların duygularını, düşüncelerini ifade etmesini ve birbiriyle anlaşmasını sağlayan bir araçtır. Bunun yanında Aksan dilin, “*Tamamen bireylere has imgelerin, umutların, acıların, aslında insan ruhundaki tüm etkinliklerin başkalarına aktarılmasına olanak sağladığını*” (2017, s. 11) belirterek bilişsel ve ruhsal süreçlerle olan ilişkisine atıfta bulunmaktadır. Dil ve düşünce arasındaki bu ilişki, dil bilgisinde temel kategorilerden biri olan fiilleri ortaya çıkarmaktadır. Alan yazınında, fiil teriminin tanımlaması yapılırken fiillerin genellikle, “*İş/oluş, kılış, durum ve hareket*” (Vardar, 2002, Korkmaz, 2007) bildiren birimler olduğu üzerinde durulmaktadır. Fiil tasniflerinde ise fiillerin genellikle yapı açısından incelendiği ve buna göre kategorilendirildiği görülmektedir. Türkçede fiiller, “*Taşdıkları kimi özelliklere bağlı olarak semantik, leksik sınıflandırmalara tabi olabileceği gibi, kılınış, çatı, içerik vb. yönlerden*” (Yıldız, 2016, s. 47) de sınıflandırılabilir. Bu durum, fiil sınıflandırmalarında *mental/zihin fiilleri* olarak adlandırılan bir kategoriye ortaya çıkarmaktadır. *Mental fiil*, zihinsel durum ve aktiviteleri bildiren veya ifade eden fiilleri içeren bir terimdir. Zihinsel durum ve aktiviteleri etiketleyen mental fiil kavramı oldukça geniş ve karmaşık bir yapıdadır. Nitekim alan yazınında mental fiillerin tanımı ve sınıflandırmasında farklı görüşlerin olması bu durumu tanımlamaktadır.

Mental fiiller, esasen bir dil bilgisi terimi olarak nitelendirilse de psikoloji, nöroloji, eğitim bilimleri gibi farklı disiplinlerin çalışma alanıdır. Disiplinler arası bir kavram olması, konunun anlaşılmasını ve incelenmesini de güçleştirmektedir. Türkçede mental fiil kavramının özellikleriyle tarihî ve çağdaş Türk dillerine ait kaynaklardaki durumu gibi konuların farklı bakış açılarıyla incelendiği çok sayıda çalışma mevcuttur.

Fiilleri, *etkinlik fiilleri, iletişim fiilleri, zihinsel fiiller, nedensel fiiller, basit oluşum fiilleri, varoluş veya ilişki fiilleri ve görünüş fiilleri* olmak üzere yedi temel anlamsal alana ayıran Biber vd.’nda mental fiiller, “*İnsanların deneyimlediği çok çeşitli faaliyetleri ve durumları ifade eder; fiziksel eylem içermezler ve bu eylemler için mutlaka irade zorunlu değildir* (2007, s. 361-363)” şeklinde açıklanmaktadır. Croft’ta (1993, s. 55) mental fiillerin *psikolojik durum fiilleri* olarak da bilindiği vurgulanmakta ve mental fiiller *algılama (peception), idrak (cognition) ve duygu (emotion)* fiilleri olmak üzere üç başlıkta ele alındığı görülmektedir. Halliday’de (2004, s. 208) mental tümceler algılama türlerine göre, *algısal (perceptive), duygusal (emotive), bilişsel (cognitive) ve istek/niyet bildiren (desiderative)* şeklinde sınıflandırılmaktadır. Viberg’de (1994, s. 204) biliş ve algı gibi alanları kapsayan mental fiillerin, kişinin öznel olarak deneyimleyebildiği ancak başkalarında doğrudan gözlemlenemeyen çeşitli türdeki psikolojik süreçleri tanımladığı vurgulanmakta ve mental fiiller *üst dilsel, sözlü iletişim, algı, biliş, arzu ve diğer mental fiiller* olmak üzere altı başlık altında değerlendirilmektedir.

Türk dilinde mental fiiller üzerine yapılan ilk çalışmalardan biri olan Erdem’de (2004, s.942) Türkmen Türkçesindeki mental fiiller *algılama, etki ve idrak fiilleri* olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Mental fiillerin ruh dil biliminin inceleme alanı içerisinde olduğunu vurgulayan Yaylagül’de (2005, s. 24) mental fiiller, “*Algı, tanıma, anımsama, anlama, ileri idrak ve değerlendirme etkinliklerini gösteren*” birimler olarak nitelenmektedir. Bu çalışma, mental fiiller üzerine yapılan sonraki çalışmalara kaynaklık etmesi bakımından önemlidir. Çalışmada, Runik harfli metinlerden hareketle mental fiiller, *duyu fiilleri, duygu fiilleri, anı ve uslamlama fiilleri, açıklama fiilleri* olarak dört gruba ayrılmaktadır (Yaylagül, 2005). Şahin’de (2012) öncelikle mental fiil terimiyle ilgili açıklama verilmekte ve zihin, idrak terimlerinin de çalışmada

kullanıldığı vurgulanmaktadır. Çalışmada, Türkmen Türkçesinde belirlenen külliyattan hareketle tespit edilen mental fiiller, *idrak*, *duygu* ve *algılama* fiilleri olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir. Bilgin Aksoy'da (2021) mental fiiller, Azerbaycan Türkçesi bağlamında incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışmada, mental fiiller iki aşamada incelenmiştir. İlk aşamada dilsel malzemenen hareketle mental fiiller *algı fiilleri*, *biliş fiilleri* ve *duygu fiilleri* olmak üzere üç ana başlık altında değerlendirilmiş, ikinci aşamada ise mental fiiller, durum dil bilgisinden yararlanarak söz diziminde belirledikleri durumlar açısından incelenmiştir (Bilgin Aksoy, 2021). Seçkin'de (2019) mental fiiller, Türk dilinin ilk dönemi olan *Eski Türkçe*'den hareketle incelenmiş, mental fiillerin tanımı, kapsamı ve literatürü gibi geniş bir yelpazede bilgi verilmiş ve *algı*, *duygu*, *idrak* ve *irade fiilleri* olmak üzere dört başlıkta ele alınmıştır. Yıldız'da (2016) mental fiiller, Eski Uygur Türkçesi metin külliyatından hareketle belirlenmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışmada, mental fiiller üzerine oldukça detaylı bilgi verilmiş ve fiiller temelde *biliş*, *psikolojik durum* ve *algı fiilleri* olmak üzere üç başlık altında incelenmiş ve bu başlıklara çok sayıda alt başlık da eklenmiştir (Yıldız, 2016). Özeren ve Alan'da (2018) mental fiiller, Kırgız Türkçesi temelinde incelenmiş ve *biliş fiilleri*, *psikolojik durum fiilleri* ve *algılama fiilleri* olmak üzere üç temel başlık altında ele alınmıştır. Hirik'in çalışması (2018), Türkçede fiillerin tanımı, sınıflandırılmasıyla mental fiillerin ortaya çıkışı ve tasnifi üzerine yapılmış kapsamlı bir eserdir. Eserde, mental fiiller, *girdi basamağı*, *işlem basamağı* ve *çıktı basamağı fiilleri* olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır (Hirik, 2018, s. IV). Mental fiillerin tasniflerine bakıldığında belirli bir ölçüde ortaklığın bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak incelenen dilsel malzemenin semantik özelliklerine göre çeşitlendiği, bu durumun da yapılan tasnifler üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Fiiller, Anadolu ağızlarında farklı kullanımlarıyla dikkat çekmektedir. Ağızlarda yer alan fiiller, ölçünlü dilde kullanımı olan, kullanımdan düşmüş veya ödünçlenen özelliklerle varlığını sürdürülebilmektedir. Anadolu ağızlarında fiillerin genellikle gramer özellikleri üzerinde durulduğu (Üstüner, 2000; Çiloğlu, 2008; Ay, 2009) bu fiillerin anlam yönüne çok fazla değinilmediği görülmektedir. Anadolu ağızlarının özelliklerinin ortaya konulması, yazı dilinde artık rastlanılmayan, diğer Türk dillerinde de çok az kullanılan ya da kullanımdan düşmüş olan dil unsurlarıyla ilgili olması sayesinde tarihî metinlerin aydınlatılmasında ve yorumlanmasında önem arz etmektedir. Seçkin, Anadolu ağızlarını Saussure'un dil-söz ilişkisi bağlamında ele almakta ve Türkiye Türkçesini "*dil*", ağızları ise "*söz*" olarak nitelendirmektedir (2022, s. 336). Buna göre, *söz* olarak belirtilen ağızların özellikleri ve söz varlığı öğelerinin belirlenmesi, toplumu oluşturan bireylerin kavramlaştırma, algılama ve adlandırma biçimleri ve farklılıklarının ortaya konulmasına yardımcı olacaktır. Bu bağlamda, dil bilgisinde önemli bir yere sahip olan fiiller, ağızlarda da oldukça geniş bir söz varlığı sunmaktadır.

Mental fiillerle ilgili tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri bağlamında çok sayıda çalışma vardır. Ancak Anadolu ağızları bağlamında mental fiillerin incelendiği çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu çalışmalardan biri olan Seçkin'de (2022) *Derleme Sözlüğü*'nden hareketle "*düşünmek*" anlamını veren *idrak* fiilleri taranmış, otuz yedi madde başı altında incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Çelik'te (2022), *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen temel duygu fiillerinin Anadolu ağızlarındaki durumuyla bu duygu fiillerinin zamanla uğradığı ses, şekil ve anlam değişikliklerinin ortaya konulduğu görülmektedir.

1. Duygu Fiilleri

Türkçe Sözlük'te *duygu* sözcüğü, “*Belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim*” (2009, s. 729) şeklinde açıklanmıştır. Duygu kavramı felsefe, psikoloji, tıp, dil bilimi gibi farklı disiplinler için bir anlam ifade etmekte ve bu doğrultuda tanımlanabilmektedir. İnsanın zihin ve iç dünyasında gelişen bu durumu, Seçkin, “*Algılanan verilerin kişinin zihninde yarattığı değişim, yine zihinde farklı ruh durumları oluşturmakta ve kişi söz konusu bu ruh durumu değişikliklerini sadece zihninde mental olarak yaşayabildiği gibi fiziksel olarak dışa vurabilmekte*” (2019, s. 39) şeklinde tanımlamaktadır. Zihinsel bir olgu olarak değerlendirilen ve farklı niteliklere sahip olan duygular, *mental/zihin/biliş* kavramlarıyla karşılanabilmektedir.

Geleneksel dil bilgisinde, zihinsel etkinlikleri ifade eden fiiller, *mental fiiller* olarak adlandırılmış ve incelenmiştir. Mental fiillerin bir alt grubu olarak değerlendirilen *duygu fiillerini* İlter, “*Algılanan verilerin kişide uyandırdığı etki ve kişinin bu etkiye verdiği psikolojik ve fizyolojik tepkiler duyguları oluşturur. Bu duyguların kelimelerle fiil formatındaki ifadesi de duygu fiillerini oluşturur. Sevin-, üzül-, endişelen-, merak et-, şaşır-, kork- gibi fiiller duygu fiillerine örnektir*” (2019, s. 17) şeklinde açıklamaktadır.

Dil, insanın düşünen ve iletişim kuran bir varlık olmasında en önemli vasıtalarından biridir. Dil biliminde dilin, duygu ve düşünce kavramlarıyla ilişkisi *ruh dil bilimi* adı verilen bir alt disiplini oluşturmaktadır. İletişim sürecinde duygu fiilleri, “*Konuşucu (gönderici), bağlamın gereğine uygun biçimde, duygu durumunu yansıtan kelimeleri kullanma eğilimi gösterir. Söz varlığında önemli bir yeri olan duygu fiilleri, karmaşık bilişsel süreçlerle algıladığımız duyumların dildeki karşılığıdır.*” (Fakirulloğlu, 2022, s. 992) olarak tanımlanmıştır.

Duygu fiilleri, mental fiillerin bir alt başlığı olarak ele alınsa da duygu fiilleri üzerine yapılan müstakil çalışmaların sayısının fazla olduğu görülmektedir. Yabancı alan yazınında duygu fiilleri ve sınıflandırmaları üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Duygu fiillerinin tasnifinde, özellikle fiillerin anlam özellikleriyle durum grameri açısından incelendiği ve buna göre kategorilendirildiği belirlenmiştir.

İngilizcedeki fiillerin anlam özelliklerine göre tasnif edilip durum grameri açısından değerlendirildiği Levin’de (1993) duygu fiilleri, *ruhsal durum fiilleri* (hayranlık, şaşkınlık ve cezbetme, yalvarma) ve *arzulama fiilleri* (istek ve hasret) başlıkları altında verilmiştir.

Dil öğrenimi ve öğretimi açısından Niiranen’in hazırladığı deneysel çalışmada (2008), *duygu fiilleri* mental fiillerin bir alt başlığı olarak incelenmiştir. Çalışmada, psikolojik fiiller, *duygu fiilleri* ve *biliş fiilleri* olarak iki ana başlık altında değerlendirilmekte ve duygu fiilleri ile biliş fiillerinin ortak ve ayrı özelliklere sahip olduğu vurgulanmaktadır (Niiranen, 2008, s. 174).

Psikolojik fiillerin tematik roller açısından incelendiği ve birbirinin yansıması olarak görüldüğü Van Voorst’ta (1992) psikolojik fiillerde deneyimci rol ve konu rolü olmak üzere iki semantik rolün benimsendiği tespit edilmiştir.

İbe’de (2004) ruh durum eylemlerinin, söz dizimi konumları ve anlam rolleri açısından gösterdikleri durumlar itibarıyla, fiil sınıflandırmalarında ayrıcalıklı olduğu vurgulanmaktadır. Ruh durum eylemleri, “*Bu eylemlerin çoğu, deneyimleyeni özne, konuyu ise nesne konumuyla örtüştürür. Küçük bir grup ruh durumu eylemi ise, evrensel bir biçimde, Deneyimleyeni nesne, Konuyu özne konumuyla örtüştürür.*” (İbe, 2004, s. 36) olarak açıklanmakta ve kendi içerisinde dört başlıkta tasnif edilmektedir.

Türkçede duygu fiilleriyle ilgili çalışmalarda, duygu fiillerinin, tarihî veya çağdaş dönem eserlerindeki durumu, durum gramerine göre ortaya koydukları özellikler ve anlam özellikleri gibi farklı başlıklar altında incelendiği görülmektedir.

Şirin User’de (2009, s. 351-354) duygularla ilgili fiiller *duygu*, *zihin fiilleri* olarak adlandırılmış ve bu fiiller, “*buğad-* sıkılmak, *sakin-* endişelenmek, kaygılanmak, *sebin-* sevinmek, *teg-* hasetlenmek, kıskanmak, *tor-* çok sıkıntı veya acı çekmek” gibi örneklerle tanıklanmıştır.

Şahin’de (2012) Türkmen Türkçesinde mental fiiller incelenmiş ve mental fiiller içerisinde değerlendirilen duygu fiilleri 16 başlık içinde değerlendirilmiştir.

Seçkin’de (2019) Eski Türkçede mental fiillerin alt dalı olarak ele alındığı duygu fiillerinin “...*mental etkinlikteki algı, idrak ve irade aşamalarıyla da sürekli bir etkileşim içerisinde*” olduğu savunulmaktadır. Çalışmada, duygu fiilleri için yapılan olumlu ve olumsuz gibi sınıflandırmaların çağrışımlara bağlı ve öznel olduğu belirtilerek bir duygunun içerisinde barındırdığı zihinsel görüntüye göre yalın ve bileşik olarak nitelendirilmesinin daha doğru olacağı savunulmaktadır (Seçkin, 2019, s. 52). Ancak çalışmada, duygu fiillerinin tasnifine yer verilmediği görülmektedir.

Yaylagül’de (2010) duygu fiilleri anlam özelliklerine ve durum gramerine göre tasnif edilmiştir. Çalışmada, Türkiye Türkçesindeki duygu fiilleri anlam özelliklerine göre “1) *bütünsel davranış tepki fiilleri*, 2) *olumlu duygu fiilleri*, 3) *olumsuz duygu fiilleri*” olarak tasnif edilir (Yaylagül, 2010, s. 102). Yaylagül, durum gramerine göre duygu fiillerini ise “1) *Tek istemli fiiller*, 2) *Biri seçimli biri zorunlu olmak üzere iki istemli fiiller*, 3) *İki istemli fiiller (deneyimci-uyarıcı)*, 4) *İki istemli fiiller (uyarıcı-deneyimci)*, 5) *Deneyimcinin parçası söylenerek bütününe kastedildiği, fiilin tek bu istemiyle kaynaşmış durumda olduğu fiiller*” (2010, s. 102) olmak üzere beş başlıkta sınıflandırmıştır.

Yıldız’da (2016) mental fiiller başlığı altında duygu fiilleri *psikolojik durum fiilleri* olarak adlandırılmıştır. Metin merkezli bu çalışmada fiiller, temelde *anlık tepki bildiren psikolojik durum fiilleri* ve *süreç içinde gelişen psikolojik durum fiilleri* olarak ele alınmış ve anlam özelliklerine göre toplamda 398 duygu fiili incelenmiştir.

Duygu fiillerinin müstakil bir başlık olarak seçildiği İlter’de (2019) metin merkezli bir çalışma yürütülmüş ve duygu fiilleri doğrudan ele alınmıştır. Çalışmada, Karahanlı Türkçesinde duygu fiilleri *birincil (temel) duygu fiilleri* ve *ikincil duygu fiilleri* olmak üzere iki temel başlıkta incelenerek duygu fiillerinin metaforik kullanımlarına yer verilmiştir (İlter, 2019, s. 2).

Soydan’da (2018) *Tarama Sözlüğü*’nün ilk üç cildinde yer alan duygu fiilleri tespit edilmiş ve bunlar “*Üzüntü, şaşkınlık, nefret ve öfke, memnuniyetsizlik, memnuniyet, korkma-ürkme-çekinme, küçümseme, kibirlenme ve övünme, coşku ve heyecan, sevgi, telaş ve endişe, utanma ve çekinme bildiren fiiller*” şeklinde tasnif edilmiştir. Bu çalışmada duygu fiilleri, belirlenen tasnife göre yapı ve tür açısından değerlendirilmiştir.

Kılınç’ta (2024) *Irk Bitig*’de yer alan duygu fiilleri tespit edilmiştir. Çalışmada, duygu fiilleri “*Ayın-, buşuşlug bol-, keşren-, kol-, kork, mengile-, öbkele, ögir-, ögir- sebin-, ötün-, seb-, tapla-, tile-, ürk-, ürküt-, yalbar-, yaşra-*” (Kılınç, 2024, s. 449) olarak belirlenerek bu fiiller anlam özellikleriyle duygu değerlerine göre *olumlu* ve *olumsuz duygu fiilleri* olmak üzere iki ana grupta incelenmiştir.

Fakirullahoğlu'nda (2021) 221 duygu fiili, semantik açıdan sınıflandırılmış ve bu fiillerin köken bilgisi açısından incelemesi yapılmıştır.

Fakirullahoğlu'nda (2022) Kazak Türkçesi'nde duygu fiilleri sözlük bağlamında tespit edilen 139 duygu fiili anlamsal açıdan tasnif edilmiş ve bu fiillerin etimolojileri hakkında bilgi verilmiştir. Belirlenen duygu fiillerinin Eski Türkçe'deki kullanımlarıyla karşılaştırmalar yapılmış, tarihî süreçte geçirdiği anlamsal ve yapısal değişimler belirlenmeye çalışılmıştır (2022, s. 994).

2. Derleme Sözlüğünde Duygu Fiilleri

Doküman analizine dayanan, elde edilen verilerin eş zamanlı yöntemle incelendiği bu çalışmada, Anadolu ağızlarının söz varlığını ortaya koyan kaynaklardan biri olan *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nden hareketle duygu fiilleri taranmış ve tasnif edilmiştir. Ancak taramada, elde edilen verilerin hacminden dolayı çalışmanın dilsel malzemesi sınırlı tutulmuştur. *Derleme Sözlüğü*'nde duyguları ifade eden çok sayıda fiil tespit edilmiştir. Tespit edilen duygu fiillerinin sınıflandırılmasında, Yıldız'ın (2016) psikolojik duygu fiillerinin, duygunun oluşma zamanına bağlı olarak *anlık tepki bildiren* ve *süreç içinde gelişen* olarak iki grupta incelediği tasnif temel alınmıştır. Buna göre, tespit edilen dil unsurları; *anlık tepki bildiren psikolojik durum fiilleri* (korku, şaşkınlık, öfke/kızgınlık, utanç) olarak belirlenmiştir. *Süreç içinde gelişen psikolojik durum fiilleri* ise kendi içerisinde *olumlu*, *olumsuz* ve *nötr* olma özelliklerine göre gruplandırılmıştır.

Derleme Sözlüğü'nde (1993) duygu fiilleri, anlam özellikleri ve duygu değerlerine göre tespit edilmiş, toplamda 207 madde başı belirlenmiştir. Bu fiiller, semantik özelliklerine göre kategorilendirilmiş ve incelenmiştir.

2.1. Anlık Tepki Bildiren Psikolojik Durum Fiilleri

Bu fiiller, bir olay veya durum karşısında bireyin istemli veya istemsiz olarak verdiği psikolojik ve davranışsal tepkileri içermektedir. *Derleme Sözlüğü*'nde *anlık tepki bildiren psikolojik durum fiilleri* kendi içerisinde *korku*, *şaşkınlık*, *öfke/kızgınlık* ve *utanç* durumlarını içeren fiillerdir. Anlık tepki bildiren fiiller, bireyin bir durum gerçekleşir gerçekleşmez, bilerek ya da istem dışı verdiği psikolojik tepkileri karşılayan fiillerdir.

2.1.1. Korku Fiilleri

Türkçe Sözlük'te *korku* duygusu, “1. Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan kaygı, üzüntü., 3. isim, ruh bilimi Gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan ve coşku, beniz sararması, ağız kuruması, solunum ve kalp atışı hızlanması vb. belirtileri olan veya daha karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duygu.” (2009, s. 1217) olarak açıklanmaktadır.

Derleme Sözlüğü'nde anlık tepki bildiren ve olumsuz psikolojik duygu değerine sahip olan *korkmak* ve *ürkmek* “*çekinmek*, *dehşete düşmek*, *irkilmek*” fiilleriyle birlikte verilmiştir. Bunun yanında, bu duygu durumunun derecesini bildiren **çalmak** “çok korkmak.” ile duygunun gerçekleşme şekliyle ilgili farklılıklara gönderimde bulunulan **orkinmek** “birdenbire korkmak, ürkmek.” gibi fiiller de tespit edilmiştir. Aşağıda sıralanan fiillerden her biri farklı duygu durumunu karşılarsa da bilişsel süreçte oluşumlarının ortak olması aynı dizilimde yer almalarını sağlamaktadır. Ölçünlü dilde *korkmak* ve *ürkmek* fiillerinin ağızlardaki söyleşiyile kullanımı olan *orkinmek* ve *korkalamak* fiilleri dikkat çekmektedir. Korku duygusunu yansıtmak için ağızlarda,

basit fiillerin yanı sıra *duman atmak*, *utlu olmak* gibi birleşik fiillerin de kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anadolu ağızlarında *korku fiilleri* olarak **abalamak (II)** “Korkmak.” (Adana) (DS I, s. 7), **duman atmak** “Korkmak, öfkelenmek.” (İzmir) (DS II, s. 1602), **gamanmak (II)** “Bir kimseden çekinmek, korkmak.” (Muğla) (DS III, s. 1906), **gangeçmek** “Korkmak, şüphelenmek.” (Burdur) (DS III, s. 1912), **hoytuklamak (I)** “Korkmak, ürkmek, çekinmek.” (İçel) (DS III, s. 2423), **hödükleme (I)** “Korkmak, ürkmek.” (Balıkesir, Eskişehir, Ordu, Çankırı, Çorum, Amasya, Samsun, Tokat, Sivas, Ankara, Niğde, Konya) (DS III, s. 2428), **hüşümlenmek** “Ürkmek, korkmak, kuşkulanmak.” (Çorum, Amasya, Ordu, Sivas, Niğde, Muğla) (DS III, s. 2452), **korkalamak** “Korkmak, korkuya kapılmak.” (İçel) (DS IV, s. 2926), **ocumak** “Bir şeyden korkmak, ürkmek, çekinmek.” Afyon, Isparta, Burdur, Denizli, Kayseri, Konya, Mersin, İçel, Antalya) (DS V, s. 3265), **orkinmek** “Birdenbire korkmak, ürkmek.” (Trabzon) (DS V, s. 3290), **oyurtmak** “Kuşkulanmak, ürkmek, kulak kabartmak.” (Denizli, İçel) (DS V, s. 3307), **pirelenmeyh** “Ürkmek, kuşkulanmak.” (Kars) (DS V, s. 3460), **yacanmak** “Korkmak, ürkmek, çekinmek, sakınmak.” Afyon, Isparta, Denizli, Aydın, Balıkesir, Bursa, Kütahya, Niğde, Muğla, Tekirdağ) (DS VI, s. 4116), **yeykinmek (I)** “Korkmak, ürkmek, telaşlanmak.” (Bolu, Malatya) (DS VI, s. 4263), **çalınmak** “Çok korkmak.” (Hatay) (DS VI, s. 4477), **utlu olmak** “Birden korkmak.” (Isparta) (DS VI, s. 4790), **benirlemek** “Korkudan yerinden hoplamak, ürkmek.” (Kastamonu, Ankara, Bolu) (DS VI, s. 4456) gibi dil unsurları belirlenmiştir.

2.1.2. Şaşkınlık Fiilleri

Türkçe Sözlük'te *şaşkınlık* “*Şaşkın olma durumu veya şaşkınca davranış.*” (2009, s. 1852); *hayret* “*Beklenmedik, garip bir şeyin sebep olduğu şaşkınlık, şaşırma.*” (2009, s. 869) şeklinde açıklanmıştır.

Bir olay, durum ve olgu karşısında bireyin verdiği davranışsal veya ruhsal tepkilerini içeren hayret/şaşırmaya duygusu, “*Hazırlıksız yakalanan veya kırılmalı hissedilen öznedeki gerçekleşen bir duygu durumu değişikliği olan şaşırma, kişiye beklenmeyen uyarılarla ilgili verilebilecek tepkileri öğreten bir duygudur.*” (Seçkin, 2019, s. 80). *Derleme Sözlüğü*'nde bu duygu durumunu bildiren yakın/eş anlamlı veya aynı kavram alanı içerisinde değerlendirilebilecek *afallamak*, *donakalmak*, *sersem olmak*, *dili tutulmak* gibi fiillerin kullanımı dikkat çekmektedir. Yukarıda zikredilen fiillerin anlamları birbirinden farklı olsa da bilişsel süreçte ortaya çıktıkları alanda ortaklıklar olduğu söylenebilir. Ölçünlü dilde kullanımı olan ve şaşkınlık bildiren *acayıp* sözcüğüyle oluşturulan **acebe kalmak** “şaşakalmak, donakalmak”, **aceplemek** “şaşmak” fiilleri dikkat çekmektedir. Bunun yanında Türkçede *afallamak* anlamında kullanılan *apışıp kalmak* deyiminin *abışmak*; *nutku tutulmak* deyiminin ise *nutku kurumak* şekliyle karşımıza çıktığı tespit edilmiştir. Bu duygu durumunu ifade eden kullanımların yapı itibarıyla genellikle birleşik fiillerle oluşturulduğu belirlenmiştir.

Anadolu ağızlarında *şaşkınlık fiilleri* olarak **acebe kalmak** “Şaşakalmak, donakalmak.” (Kars, Kilis, Gaziantep) (DS I, s. 43), **aceplemek** “Şaşmak.” Kocaeli, Zonguldak, Çorum, Diyarbakır, Antalya) (DS I, s. 44), **abezan olmak** “Sersemlemek, şaşalamak.” (Bolu) (DS I, s. 18), **benlemek (II)** “Hayret etmek, şaşırma.” (Konya) (DS I, s. 629), **çuğurmak** “Hayret etmek, şaşırma.” (Samsun) (DS II, s. 1301), **abışmah** “Susmak, afallamak, şaşırma.” (DS I, s. 22), **bañ bañ etmek** “Şaşmak.” (İçel) (DS I, s. 517), **kartanlamak** “Yoldan çıkmak, davranışlarında

şaşmak.” (Samsun) (DS IV, s. 2671), **tedülülü şaşmak** “Ne yapacağım şaşmak.” (Sivas) (DS V, s. 3859), **debikleme** “Şaşmak, korkudan şaşırıp bastığı yeri bilmemek, düşe kalka yürümek.” (Konya) (DS II, s. 1394), **gamanmak (II)** “Şaşmak, çaresiz kalmak.” (Erzurum, Erzincan, Elâzığ, Malatya) (DS VI, s. 1906), **panaz olmak** “Sersem olmak, şaşmak.” (Muğla) (DS V, s. 3392), **nutku kurumak** “Dili tutulmak, şaşmak.” (DS VI, s. 4608) gibi dil unsurları belirlenmiştir.

2.1.3. Öfke/Kızgınlık Fiilleri

Türkçe Sözlük'te öfke “Engelleme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi, kızgınlık, hışım, hiddet, gazap.” (2009, s. 1531), kızgınlık “Öfkeli olma durumu.” (2009, s. 1176) şeklinde açıklanmaktadır. *Kızmak* ve *öfkelenmek* fiillerini temel duygu fiilleri içerisinde değerlendiren İter, bunların eş anlamlı olarak ele alındığını belirtmektedir (2019, s. 37). Bu iki duygu fiili hem duygusal hem de fizyolojik belirtilerle kendini gösterebilmektedir. *Derleme Sözlüğü*'nde öfke/kızgınlık durumunu bildiren *kızmak*, *öfkelenmek*, *hiddetlenmek* ve *sinirlenmek* gibi duygu fiillerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu duygu durumları aynı kavram alanı içerisinde ortaya çıksa da semantik özellikler açısından farklılıklar göstermektedir. Diğer yandan bu duygu durumları arasında derece farklılıklarını gösteren ve kızgınlık duygusunun nasıl ortaya çıktığına işaret eden kullanımlar da vardır. Örneğin, **azulanmak** ve **hortlamak** “çabuk kızmak”, **öndüllenenmek** “Kırmak, şımarıkça kızmak.” gibi kullanımlar vardır. Kızgınlık duygusunun ortaya çıkmasıyla bireylerin kabalaşması, hırçınlaşması, uzaklaşması ve darılması gibi duygu değişimi gösteren davranışlara sebep olmaktadır. Ağızlarda tespit edilen **fellenmek (I)** “Öfkelenmek, bağırıp çağırmak, hırçınlaşmak.”, **kcilemek** “Kin tutmak, öfkelenmek.”, **sineklenmek (II)** “Öfkelenmek, huysuzlanmak.” gibi örnekler de bu durumu tanımlamaktadır. Ölçünlü dilde kızgınlık bildiren *delirmek (dellenmek)*, *öfkelenmek (öykelenmek)* gibi kullanımlar da görülmektedir. Ayrıca, Türkçede kızgınlık bildiren *tepesi atmak (beyninin gapağı atmak)*, *duman atmak*, *zivanadan çıkmak (zivanadan çıkmak)* gibi deyimler de ağızlarda farklı şekillerde kullanılmaktadır.

Anadolu ağızlarında *öfke/kızgınlık fiilleri* olarak **acı landırmağ**, **acıtmak** “Kızdırmak, öfkelenmek, sinirlendirmek.” (Kars) (DS I, s. 47), **açuvlanmak** “Kızmak, çıkışmak, öfkelenmek.” (Konya) (DS I, s. 61), **avkanı kalkmak** “Heyecanlanmak, kızmak, hiddetlenmek.” (Isparta) (DS I, s. 386), **alafalmak** “Kızmak, öfkelenmek, telâşlanmak, heyecanlanmak.” (Afyon Karahisar, Denizli, Aydın) (DS I, s. 185), **azulanmak** “Kızmak, öfkelenmek.” (Sivas) (DS I, s. 443), **dellenmek** “Hiddetlenmek, kızmak.” (İçel) (DS II, s. 1414), **hortlamak (V)** “Çabuk kızmak, öfkelenmek.” (Antalya) (DS III, s. 2414), **ibiği kızarmak (III)** “Kızmak, sinirlenmek.” (Burdur, Sivas) (DS IV, s. 2502), **kartlaşmak** “Kızmak, sinirlenmek.” (Ankara) (DS IV, s. 2671), **kılalanmak** “Kızmak, öfkelenmek.” (Tokat) (DS IV, s. 2793), **baylanmak** “Öfkelenmek.” (Niğde) (DS I, s. 582), **saymak** “Öfkeli söz söylemek, kızmak.” (Ordu, Giresun) (DS V, s. 3582), **tav olmak (II)** “Öfkelenmek, kızmak.” Denizli, Aydın, İzmir, Manisa) (DS V, s. 3849), **tisgelemek** “Azarlamak, kızmak.” (Kastamonu) (DS V, s. 3942), **ayranığı gabarmak** “Kızmak, öfkelenmek.” (Afyon) (DS VI, s. 4437), **beyninin gapağı atmak** “Tepesi atmak, çok kızmak.” (Afyon) (DS VI, s. 4457), **faldırdamak** “Öfkelenmek, kızmak.” (Isparta) (DS VI, s. 4504), **zığarmak** “Kızmak çıkışmak.” (Çorum, Niğde) (DS VI, s. 4836), **zifiri azmak** “Kızmak, öfkelenmek.” (Sivas, Tokat) (DS VIII: 4840), **ciltillenmek (I)** “Kızdırmak, öfkelenmek.” (Konya) (DS II, s. 967), **dızgırmak (I)** “Hiddetlenmek, öfkelenmek” (Kütahya, İçel) (DS II, s. 1476), **duman atmak** “Öfkelenmek.” (İzmir) (DS II, s. 1602), **fellenmek (I)** “Öfkelenmek, bağırıp

çağırarak, hırçınlaşmak.” İzmir, Bursa, Trabzon) (DS III, s. 1843), **hortlamak (V)** “Çabuk kızmak, öfkelenmek.” (Antalya) (DS III, s. 2414), **kılalanmak** “Kızmak, öfkelenmek.” (DS IV, s. 2793), **küllemek** “Kızdırmak, sinirlendirmek, öfkelenmek.” (DS IV, s. 2801), **kicilemek** “Kin tutmak, öfkelenmek.” (Konya) (DS IV, s. 2870), **örülmek (IV)** “Öfkeli öfkeli ve üsteleyerek konuşmak.” (Çorum) (DS V, s. 3355), **pıtraklanmak** “Öfkelenmek, kızmak.” (Isparta, Kayseri) (DS V, s. 3451), **sineklenmek (II)** “Öfkelenmek, huysuzlanmak.” (Maraş) (DS V, s. 3641), **üvelmek** “Öfkelenmek, darılmak.” (Çankırı) (DS VI, s. 4084), **fişildamak** “Sinirlenmek, öfkelenmek.” (Kars) (DS VI, s. 4506), **fırvan olmak** “Öfkelenmek.” (Kıbrıs) (DS VI, s. 4506), **kakımak** “Öfkelenmek.” (Isparta, Balıkesir, Çanakkale, Kocaeli, İstanbul, Çorum, Tokat, Ordu, Maraş, Konya, Adana, Antalya, Edirne) (DS VI, s. 4531), **öykelenmek** “Öfkelenmek.” Isparta, Denizli, Balıkesir, Çanakkale, Amasya, Ordu, Gaziantep, Elâzığ, Ankara, Niğde, Konya, Adana, İçel) (DS VI, s. 4632), **zivanadan çıkmak** “Öfkelenmek.” (Muğla) (DS VI, s. 4841) gibi dil unsurları belirlenmiştir.

2.1.4. Utanç Fiilleri

Türkçe Sözlük'te *utanç* “*Utanma duygusu, hicap.*” (2009, s. 2039) anlamında iken *utanmak* “1. Onursuz sayılacak veya gülünç olacak bir duruma düşmekten üzüntü duymak; arlanmak, mahcup olmak., 2. -den Sıkılarak çekinmek.” (2009, s. 2040) şeklinde açıklanmıştır.

Utanmak duygu durumu, ikincil duygu fiilleri içerisinde değerlendirilir. Bu duygu durumu, bireyin bir olay veya durum karşısında toplum nezdinde onursuz sayılabilecek davranışlar sergilemesi, sözler sarf etmesi sonucunda duyduğu bir iç hesaplaşmayı yansıtmaktadır. Bireyin utanması veya çekinmesi duygu durumunun ortaya çıkmasında, bireyin otokontrol mekanizmasının devreye girmesi etkindir. Aynı zamanda toplumsal baskı da bu duygunun ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Çünkü utanma duygusunu hisseden birey, kendini toplumdan soyutlama, gizleme, kapanma ve kaçma gibi davranışlar sergiler. Bireyin duygu durumunda değersizlik, eksiklik; fizyolojik göstergelerde ise omuzların düşmesi, el ve kolların birleştirilmesi, yüzün öne düşmesi, kızarması, göz temasından kaçınma gibi durumlarla karşılaşmaktadır (İlter, 2019, s. 168). *Derleme Sözlüğü*'nde *çekinmek*, *haya etmek*, *arlanmak* ve *sıkılmak* utanç durumunu bildiren duygu fiilleri olarak tespit edilmiştir. Utanç duygusunu yansıtmak için ağızlarda, basit fiillerin yanı sıra *abır élemek* ve *hêcil düşmek* gibi birleşik fiillerin de kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anadolu ağızlarında *utanç fiilleri* olarak **abır élemek** “Haya etmek, utanmak: Abır éle (eyle), söge söge herkesi gırma.” (Kars) (DS I, s. 22), **allanmağ** “Utanmak, arlanmak.” (Çorum köyleri, Amasya, Sivas, Konya) (DS I, s. 224), **arsınmak** “Utanmak, çekinmek.” Afyon Karahisar, Isparta, Denizli, Balıkesir, Tokat, Eskişehir, Çorum, Amasya, Erzincan, Diyarbakır, Malatya, Gaziantep, Maraş, Hatay, Sivas, Yozgat, -Kayseri ve çevresi, Niğde, İçel ve köyleri, Antalya, Niğde) (DS I, s. 224), **endikmek** “Utanmak, sıkılmak.” (Muğla) (DS III, s. 1746), **püsüklemek** “Utanmak.” (Nevşehir) (DS V, s. 3505), **utlanmak** “Utanmak’ (Isparta, Eskişehir, Çankırı, Maraş, Gaziantep, Ankara, Kırşehir, Niğde) (DS VI, s. 4048), **uyalmak** “Utanmak’ (Konya) (DS VI, s. 4049), **yacanmak** “Utanmak, sıkılmak.” (Balıkesir, Çanakkale, Antalya, Muğla, Tekirdağ) (DS VI, s. 4116), **hêcil düşmek** “Aşağılanmak, utanmak.” (Eskişehir, Yozgat, Niğde) (DS VI, s. 4518) gibi dil unsurları belirlenmiştir.

2.2.Süreç İçinde Gelişen Psikolojik Durum Fiilleri

Bazı duygu durumları anlık olarak değil bir süreç sonucunda gerçekleşir. Bu duygu tarz durumlarına bağlı olarak gelişen fiilleri Yıldız, “Bireyin belirli bir zaman dilimi içinde bir duruma belli bir tepki vermeye alışmasıyla oluşan duyguları karşılar” (2016, s.271) şeklinde açıklar ve süreç içinde gelişen psikolojik durum fiillerini, kendi içerisinde duygu durumu özelliklerine göre *olumlu*, *olumsuz* ve *nötr* olmak üzere üç başlıkta inceler. *Derleme Sözlüğü*’nde olumlu duygu fiilleri kendi içerisinde *sevgi*, *sevinç*, *acı/merhamet*, *arzu-istek bildiren*, olumsuz duygu fiilleri *dargınlık/küslük*, *aksi mizaç*, *nefret*, *kuşku/şüphe bildiren*, nötr duygu fiillerinde ise sadece *kibir* duygusunu belirtecek şekilde kategorilendirilmiştir.

2.2.1. Olumlu Duygu Fiilleri

Duygular, bireyin zihin ve iç dünyasında belirli bir olay, durum, kişi vb. etkenlere bağlı olarak fizyolojik, davranışsal ve ruhsal anlamda gösterdiği tepkiler olarak nitelenebilir. Bu tepkileri ortaya çıkartan duyguların özelliklerine göre genellikle olumlu ve olumsuz olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Yaylagül’de (2010) Türkiye Türkçesindeki duygu fiilleri “Bütünsel davranış tepki fiilleri: ürk-, kork-, hayret et-..., olumlu duygu fiilleri: sevin, gözet-, doy-, ferahla-..., olumsuz duygu fiilleri: iğren-, köpür-, bunal-...” olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Olumlu duygular içerisinde sıralanan, *sevin-*, *gözet-*, *doy-*, *ferahla-* gibi kullanımlar olumlu duygu değeri taşıyan fiillerdir. Temel duygular arasında kabul edilen bu duygular, zevk, neşe, sevinç ya da mutluluk göstergeleri olarak kabul edilmiş ve genellikle aynı grup içerisinde değerlendirilmiştir. *Derleme Sözlüğü*’nde olumlu duygu fiilleri olarak *sevgi*, *sevinç*, *acı/merhamet* ve *arzu/istek* duygularını yansıtan dil unsurları tespit edilmiştir.

2.2.1.1. Sevgi Fiilleri

Türkçe Sözlük’te *sevmek* “1. Sevgi ve bağlılık duymak., 2. Birine sevgiyle bağlanmak; gönül vermek., 3. Çok hoşlanmak., 4. okşamak., 5. Yerini, şartlarını uygun bulmak.” (2009, s. 1743) anlamındayken *sevgi* “İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu.” (2009, s. 1742) şeklinde açıklanmaktadır.

Derleme Sözlüğü’nde bu duygu, *okşamak*, *gönül vermek*, *beğenmek*, *hoşlanmak*, *âşık olmak*, *ilgi duymak*, *tutulmak* gibi çeşitli duygu durumlarıyla açıklanmıştır. Bu duygu durumları, aynı kavram alanı içerisinde ortaya çıkmakta ve olumlu bir duygu değeri taşımaktadır. Ancak bu duyguların bireylere hissettirdikleri birbirinden farklıdır. Örneğin, *ilgi duymak* ile *âşık olmak* derece olarak birbirinden farklı duygu değerine sahiptir.

Derleme Sözlüğü’nde *sevgi* bildiren duygu fiilleri, karşı cinse ve ebeveynlerin çocuklarına karşı duyduğu ilgiye atıfta bulunmaktadır. Bunun yanında karşı cinse olan ilginin derecesini belirtmek için *kucaklamak*, *samimi davranmak*, *özlemek* gibi *sevgi* göstergeleri ve bu duyguları ifade eden fiillere yer verilmiştir.

Anadolu ağızlarında *sevgi fiilleri* olarak **acımak** “Sevmek, okşamak: Gel evlâdım, seni acıyayım.” (Kırıkkale) (DS I, s. 50), **akınmak** “1. Özenmek, meyletmek, gönül vermek, sevmek.” (Zonguldak, Kayseri, Niğde, Konya, Adana, İçel) (DS I, s. 152), **cibelemek** “1. Sevmek.” (Çorum) (DS II, s. 953), **dutunmak** “2. Sevmek, beğenmek, hoşlanmak.” (Kayseri, Niğde, İçel) (DS II, s. 1613), **erkelemek (I)** “Çok sevmek, çocuğu nazla büyütme.” (Tokat) (DS II, s. 1774), **guçmak** “Kucaklamak, sevmek (çocuk dilinde) (Bolu, Kars) (DS III, s. 2187), **hezdellemey** “Beğenmek, hoşlanmak, sevmek.” (Kars) (DS III, s. 2355), **hon olmak** “2. Karşı cinsten birini çok sevmek, ona

karşı çok istek duymak: Senin için yüreğim hon oldu.” (İçel) (DS III, s. 2403), **ılıkmak (I)** “1. Kanı kaynamak, birini gönülden sevmek, âşık olmak.” (Isparta, İçel, Niğde, Konya, Adana, Antalya, Muğla), (DS IV, s. 2472), **ivirdine sokmak** “Canına sokarcasına sevmek.” (Malatya) (DS IV, s. 2573), **kan ılıkmak** “Sevmek, yakınlık duymak, beğenmek.” (Afyon, Isparta, Balıkesir, Eskişehir, Sivas, Konya, İçel, Konya) (DS IV, s. 2624), **okramak** “1. Bir şeye karşı çok istek duymak, gönülden sevmek: İrazı görünce içerim okradı.” (İçel) (DS V, s. 3277), **pıçı pıçı etmek** “Sevmek, okşamak, yaranmak istemek.” (Elâzığ) (DS V: 3441), **sevi düşürmek** “Sevmek, âşık olmak.” (Muğla) (DS V, s. 3596), **söymek (I)** “1. Sevmek.” (Kars) (DS V, s. 3686), **şeddimek** “Sevmek, kucaklamak.” (Kars) (DS V, s. 3758), **yakılmak (I)** “1. Alışmak, sevgiyle bağlanmak.” (Afyon, Denizli, Aydın, Manisa, Kütahya, Eskişehir, Kocaeli, Çorum, Niğde, Konya, Muğla) (DS VI, s. 4130), **yansamak** “İmrenmek, beğenmek, sevmek.” (Kastamonu) (DS VI, s. 4174), **yarsımak (I)** “4. Çok sevmek.” (Isparta, Denizli, Balıkesir, Eskişehir, Bolu, Sakarya, İstanbul, Zonguldak, Kastamonu, Çorum, Sivas ve çevresi, Samsun, Amasya, Ordu, Ankara ilçe ve köyleri) (DS VI, s. 4191), **yürek oynamak** “1. Candan sevmek.” (Denizli) (DS VI, s. 4335), **ahınmak** “1. İlgi duymak., 2. Sevmek, tutulmak.” (Nevşehir) (DS VI, s. 4412) dil unsurları tespit edilmiştir.

2.2.1.2. Sevinç Fiilleri

Türkçe Sözlük'te *sevinmek* “Sevinç duymak.” (2009, s. 1743), *sevinç* “İstenen veya hoş giden bir şeyin olmasıyla duyulan coşku; kıvanç, meserret, sürur.” (2009, s. 1743) şeklinde açıklanmıştır.

Derleme Sözlüğü'nde bu duygu durumunu ifade eden fiiller yakın anlamlı göstergelerle açıklanmıştır. Bu fiiller, *keyiflenmek*, *zevklenmek*, *coşmak* şeklindedir.

Anadolu ağızlarında *sevinç fiilleri* olarak **al bağlamak** “Sevinmek, murada ermek: Oğlan doğuran al bağlar.” (Bursa, Çorum, Sivas, İçel) (DS I, s. 207), **şatavlanmak** “Sevinmek, keyiflenmek.” (Kayseri) (DS V, s. 3754), **börtmek (II)** “Coşmak, çok sevinmek.” (Kayseri) (DS II, s. 772), **baylanmak** “Keyiflenmek, zevklenmek.” (Bolu) (DS II, s. 582) gibi dil unsurları tespit edilmiştir.

2.2.1.3. Acı/Merhamet Fiilleri

Türkçe Sözlük'te acı duygusu, “*Kırıcı, üzücü, incitici, dokunaklı, kötü olan.*” (2009, s. 7), *acımak* “*Merhamet etmek., 4. -e, mecaz Başkasının uğradığı veya uğrayacağı kötü bir duruma üzülmek.*”; *merhamet* duygusu, “*Bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma.*” (2009, s. 1373) ve *merhamet etmek* ise “*Acımak.*” (2009, s. 8) şeklinde açıklanmıştır.

Derleme Sözlüğü'nde bu duygu, *üzülmek*, *yüreği yanmak*, *müteessir olmak* gibi çeşitli duygu durumlarıyla açıklanmıştır. Bunun yanında bu duygu durumunun derecesini belirten *yaf yaf yanmak*, *üreyi yanmak* gibi örnekler de görülmektedir. *Acı/merhamet* duygu fiili, *içi sızlamak*, *yüreği acımak*, *yüreği yanmak* ve *içi yanmak* gibi deyimlerle de açıklanmıştır.

Anadolu ağızlarında *acı/merhamet fiilleri* olarak **acıklanmak** “1. Üzülmek, acımak, müteessir olmak.” (Çankırı, Maraş) (DS I, s. 49), **çiğermek (II)** “Acımak.” (Sivas) (DS I, s. 1207), **içe batmak** “İçi sızlamak, yüreği acımak.” (Muğla) (DS IV, s. 2505), **ofulamak** “Yüreği yanmak, acımak.” (Aydın) (DS V, s. 3268), **özü baymak [özü dönmek]** “Acımak: Şu fakiri görünce özüm baydı.” (Denizli) (DS V, s. 3375), **şesmek** “Acımak.” (İzmir) (DS V, s. 3766), **yaf yaf yanmak** “Çok acımak, yüreği yanmak.” (Kastamonu, Konya), **yanıksamak** “Acımak.” (Kütahya, Çorum)

(DS VI, s. 4117), **yazıklamak** “Acımak, üzülmek.” (Samsun, Gümüşhane) (DS VI, s. 4219), **biçkinmek** “Acımak.” (Kastamonu ve çevresi) (DS VI, s. 4458), **göyünmek (I)** “Acımak, içi yanmak.” (Isparta) (DS VI, s. 4513), **tohlamak** “Acımak, üzülmek.” (Kars) (DS VI, s. 4767), **üreyi yanmak** “Çok acımak, üzülmek.” (Kars) (DS VI, s. 4496) gibi dil unsurları tespit edilmiştir.

2.2.1.4. Arzu/İstek Fiilleri

Türkçe Sözlük’te *arzu* duygusu, “*İstek.*” (2009, s. 126), *istek* “1. Bir şeye karşı içten gelen yönelme duygusu; gönül, arzu, heves, kasıt., 2. Yerine getirilmesi başkasından istenilen şey; emir, özenç. meram, talep. 3. ruh bilimi Belirli bir gereksinimi karşılayacağı düşünülen nesne veya duruma karşı duyulan özlem; arzu.” (2009, s. 986) şeklinde açıklanmaktadır.

Derleme Sözlüğü’nde bu duygu *beğenmek, yalvarmak, talip olmak* gibi çeşitli duygu durumlarıyla açıklanmıştır. Bunun yanında arzu/istek duygu durumunun niteliğini ve derecesini belirten çeşitli kullanımlar da dikkat çekmektedir. *Arzu/istek* duygu fiillerinin niteliğini belirten **yaşanmak** “Sırnaşmak, yalancıktan ağlayarak istemek.”, **mer mer meleşmek** “Yalvarıp yakarmak, bir şeyi ağlayarak istemek.”, **ersemek** “Koca istemek.”, **evlensek olmak** “Canı evlenmek istemek.” fiilleri yanında derecesini bildiren **dillemek (II)** “5. Bir şeyi çok istemek”, **gımçınmak (I)** “Bir şeyi çok istemek.”, **gönlü cıdamak** “Bir şeyi çok arzu etmek, istemek.” gibi kullanımlar görülmektedir.

Arzu/istek duygusunu yansıtmak için ağızlarda, basit fiillerin yanı sıra *alımcıl olmak* ve *evlensek olmak* gibi birleşik fiillerin de kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anadolu ağızlarında *arzu/istek fiilleri* olarak **alımcıl olmak** “Talip olmak, almak istemek.” (İçel) (DS I, s. 218), **cıdamak (I)** “Beğenmek, istemek.” (İçel) (DS II, s. 896), **çekenmek** “Arzu etmek, istemek.” (Isparta) (DS II, s. 1111), **mer mer meleşmek** “Yalvarıp yakarmak, bir şeyi ağlayarak istemek.” (Samsun) (DS IV, s. 3171), **sezeklemek** “Anlamak istemek, gözetlemek.” (Kütahya) (DS V, s. 3601), **yaşanmak** “Sırnaşmak, yalancıktan ağlayarak istemek.” (Bolu köyleri, Edirne) (DS VI, s. 4176), **yerikmek** “Şırmarmak, her şeyi kendine istemek.” (Ordu) (DS VI, s. 4253), **yaltanmak** “Yalvarmak, dilemek.” (Kerkük) (DS VI, s. 4152), **çekenmek** “Arzu etmek, istemek.” (Isparta) (DS II, s. 1111), **goynü istemek** “Arzu etmek.” (Sivas) (DS III, s. 2111), **çakırı çekmek** “Gönlü istemek.” (Ankara) (DS II, s. 1044), **çekinmek** “Canı istemek: Benim çok canım çekindi.” (Isparta) (DS II, s. 1113), **dillemek (II)** “5. Bir şeyi çok istemek: Kız için dilledi dilledi elinde ne varsa hepsini yedi.” (Erzurum) (DS II, s. 1496), **dımırı çekmek** “Canı çekmek, arzu etmek.” (Hatay) (DS II, s. 1460), **ebilemek** “1. Arzulamak, istemek.” (Konya) (DS III, s. 1657), **el oğalamak** “Minnet etmek, başkasından bir şey istemek, dilenmeye benzer tavır takınmak.” (Amasya) (DS III, s. 1726), **ersemek** “Koca istemek.” (Eskişehir, Niğde, Konya, İçel) (DS III, s. 1776), **evlensek olmak** “Canı evlenmek istemek.” (İçel) (DS III, s. 1811), **gımçınmak (I)** “Bir şeyi çok istemek.” (Sivas) (DS III, s. 2044), **gönlü cıdamak** “Bir şeyi çok arzu etmek, istemek.” (İçel) (DS III, s. 2155), **ivenmek** “Özenmek, çok istemek.” (Ankara) (DS IV, s. 2572), **ivmek** “2. Çok istemek” (Gaziantep, Maraş) (DS IV, s. 2573), **otarmak (II)** “Beğenip istemek, birini öbüründen üstün tutmak.” (İzmir) (DS V, s. 3295), **öhmeg** “Evlenmek istemek.” (Burdur) (DS V, s. 3326), **öksemek** “Göreceği gelmek, özlemek, istemek.” (Isparta, Siirt, Diyarbakır, Urfa, Gaziantep, Maraş, Sivas, Niğde, Konya, Adana, İçel, Tekirdağ), (DS V, s. 3328), **öpçünlenmek** “Yapmak istemek, istek duymak: Ben ne iş yaparsam o da öpçünleniyor.” (Niğde) (DS V, s. 3345), **özülemek** “Özlemek, istemek.” (Niğde) (DS V, s. 3375), **seyirsinmek** “Bakmak, görmek istemek.” (Bolu) (DS V, s. 3598), **sümülcemek (I)** “Yalvararak istemek.” (Uşak, Kütahya) (DS

V, s. 3715), **şılhlılanmak** “Yaranmak istemek.” (Bayburt, Kars) (DS V, s. 3770), **yaf yaf etmek (I)** “1. Bir şeyi çok istemek, aramak: Görmüyor musun, ağzı yaf yaf ediyor.” (Gaziantep, İçel) (DS VI, s. 4117), **yarsımak (I)** “3. Beğenmek, hoşlanmak, imrenmek, istemek.” (Isparta, Denizli, Balıkesir, Eskişehir, Bolu, Sakarya, İstanbul, Zonguldak, Kastamonu, Çankırı, Çorum, Sivas ve çevresi, Samsun, Amasya, Ordu, Ankara ilçe ve köyleri) (DS VI, s. 4191), **yüğseğinden uçmak** “Kolayca erişilemeyecek şeyler istemek.” (Niğde) (DS VI, s. 4329), **yüz vurmak** “Başvurmak, bir şey istemek.” (Amasya, Sivas) (DS VI, s. 4341) gibi dil unsurları tespit edilmiştir.

2.2.2. Olumsuz Duygu Fiilleri

Bireyin ruh ve zihin dünyasında negatif çağrışımlar oluşturan olumsuz duygu durumları, Yaylagül’de (2010) “*iğren-, köpür-, bunal-...*” gibi fiillerle örneklendirilmiştir. Bu duygu durumları, Fakirullahoğlu’nun duygu fiilleri sınıflandırmasında, “4. *Deneyimci öznenin endişe, korku, öfke, hoşnutsuzluk durumunu anlatan fiiller ve 5. Deneyimci öznenin özerkliğe karşı kuşku, utanç, çekinme, heyecan, özgüven eksikliği durumunu ifade eden duygu fiilleri*” (2016) başlıklarında ele alınmaktadır. *Derleme Sözlüğü*’nde *dargınlık/küslük, aksi mizaç, nefret, kuşku/şüphe* bildiren dil unsurları olumsuz duygu fiilleri olarak belirlenmiştir.

2.2.2.1. Dargınlık/Küslük Fiilleri

Türkçe Sözlük’te *dargınlık* duygusu, “*Dargın olma durumu.*” (2009, s. 475), *darılmak* fiili, “1. *Herhangi birinin hoş gitmeyen bir söz veya davranışı yüzünden görüşmez olmak; kakımak, 2. Gücenmek, kırılmak, alınmak, incinmek., 3. azarlamak.*” (2009, s. 475), *küsmek* fiili “1. *Herhangi birinin hoş gitmeyen bir söz veya davranışı yüzünden görüşmez olmak.*” (2009, s. 1287) ve *küslük* “*Küs olma durumu, dargınlık.*” (2009, s. 1287) anlamlarıyla açıklanmıştır.

Üzüntü, öfke ve hoşnutsuzluk bildiren bu duygu durumları, *Derleme Sözlüğü*’nde yakın anlamlı olarak değerlendirilen *küsmek, kırılmak* ve *gücenmek* fiilleriyle açıklanmıştır. Yakın anlamlı olarak sıralanan bu duygu durumlarının, duygu değeri ve semantik farklılıkları vardır. *Darılmak/küsmek* duygu fiilinin özellikle öfke duygu fiiliyle birlikte ele alınmasında bu duygu durumunda anlam yanında bireyin vermiş olduğu tepki/tepkilerin de etkili olduğu düşünülebilir.

Anadolu ağızlarında *dargınlık/küslük fiilleri* olarak **acığ etmek** “Küsmek, darılmak.” (Bitlis, Van) (DS I, s. 47), **burutmak (I)** “Darılmak, küsmek, somurtmak.” (Isparta, Balıkesir, Kütahya, Eskişehir, Çorum, Gaziantep, Ankara, Sivas, Konya) (DS I, s. 805), **cıdırılanma** “Gücenmek, darılmak.” (Sivas) (DS II, s. 898), **gönellenmek** “Darılmak, kırılmak.” (Isparta) (DS III, s. 2153), **gönüllemek** “Küsmek, darılmak, kırılmak.” (Denizli, Aydın, İzmir) (DS III, s. 2156), **üvelmek** “Öfkelenmek, darılmak.” (Çankırı) (DS VI, s. 4084) gibi dil unsurları tespit edilmiştir.

2.2.2.2. Aksi Mizaç Fiilleri

Aksi mizaç duygu durumları herhangi bir olay, olgu ya da durum karşısında bireylerin göstermiş olduğu fiziksel, ruhsal ya da davranışsal açıdan olumsuz tepkileri içermektedir. *Türkçe Sözlük*’te *somurtmak* “*Küskünlüğünü, bir şeye sıkıldığını, keyifsizliğini anlatacak biçimde yüzünü buruşturmak, surat asmak.*” (2009, s. 1790) ve *surat asmak* “*Kaşlarını çatıp yüzüne küskün veya dargın bir anlam vermek, somurtmak.*” (2009, s. 1821) anlamlarıyla açıklanmaktadır.

Tiksinme, beğenmeme, sıkılma, darılma ve *küsmek* gibi olumsuz duygulara bağlı olarak insanların yüz ifadelerinde çatıklık, somurtma ve asık surat gibi göstergeler ortaya

çıkabilmektedir. Nitekim *Derleme Sözlüğü*'nde de *surat asmak/ somurtmak* fiilleri *darılmak, küsmek* ve *öfkelenmek* duygu fiilleriyle açıklanmıştır.

Anadolu ağızlarında *aksi mizaç fiilleri* olarak **bertilmek (II)** “Surat asmak, somurtmak.” (Burdur, Denizli) (DS I, s. 637), **burutmak (I)** “darılmak, küsmek, somurtmak.” (Isparta, Balıkesir, Kütahya, Eskişehir, Çorum, Gaziantep, Ankara, Sivas, Konya) (DS I, s. 805), **domalmak (II)** “Somurtmak, öfkeli ve dargın durmak.” (İçel, Muğla) (DS II, s. 1549), **doñuşmak (I)** “Somurtmak, sessiz ve dargın durmak.” (Tokat, Konya) (DS II, s. 1562), **kamıtmak** “Üzüntüden büzülüp durmak, somurtmak.” (Kastamonu, Konya, İçel, Muğla) (DS IV, s. 2616), **morutmak** “Surat asmak, somurtmak.” (Eskişehir) (DS IV, s. 3212), **sımkırtmak** “Surat asmak, somurtmak.” (Amasya) (DS IV, s. 3610), **domuşmak** “Somurtmak.” (Afyon, Uşak, Isparta, Burdur, Denizli, Eskişehir, Çankırı, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Ankara, Kırşehir, Kayseri, Niğde, Konya, Antalya, Mersin, İçel) (DS VI, s. 4489), **sanırtmak (I)** “Surat asmak, sessiz durmak.” (Kütahya) (DS VI, s. 4671), **sımhırmak** “Surat asmak, somurtmak.” (DS VI, s. 4691) gibi dil unsurları tespit edilmiştir.

2.2.2.3. Nefret Fiilleri

İnsanoğlu bir kişi, olay veya durumla ilgili sevgi ve yakınlık olarak nitelenen temel olumlu duygu fiillerini ürettiği gibi *nefret etmek/tiksinmek* gibi olumsuz duyguları da geliştirebilmektedir.

Türkçe Sözlük'te *nefret* “1. Bir kimsenin kötülüğünü, mutsuzluğunu istemeye yönelik duygu. 2. Tiksinme, tiksinti.” (2009, s. 1465), *nefret etmek* fiili “1. birine veya bir şeye karşı nefret duygusuyla dolu olmak., 2. tiksinti duymak.” (2009, s. 1465) anlamlarıyla açıklanmaktadır.

Nefret etmek/tiksinmek duygusu diğer duygularla ilişkilidir. “Genellikle sevgi duygusunun karşıtı kabul edilen tiksinme duygusu öfke ve nefret duyguları ile yakınlık gösterir. Öfke ve nefrete sebep olan etkenler tiksinmeyi de ortaya çıkarabilir ya da bu duygular bir arada yaşanabilir.” (İlter, 2019, s. 161). Nitekim *Derleme Sözlüğü*'nde *nefret etmek/tiksinmek* duyguları *öfkelenmek, kinlenmek, beğenmemek, soğumak* ve *iğrenmek* fiilleriyle açıklanmıştır.

Nefret duygusunu yansıtmak için ağızlarda, basit fiillerin yanı sıra *şişgün olmağ, zehlesi gitmek* ve *yiğrenci olmağ* gibi birleşik fiillerin de kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anadolu ağızlarında *nefret* fiilleri olarak **kararmak** “Kin tutmak.” (Denizli, Niğde) (DS IV, s. 2653), **kicilemek** “Kin tutmak, öfkelenmek: Erkek deve gibi kicileyip durma.” (Konya) (DS IV, s. 2870), **şişgün olmağ** “Kin tutmak.” (DS VI, s. 4731), **hırtmak (II)** “1. Usanmak, nefret etmek, tiksinmek., 2. İğrenmek., 3. Kinlenmek.” (Gaziantep) (DS III, s. 2375), **horlamak** “1. Birine kin beslemek, nefret etmek.” (Artvin, Antalya) (DS III, s. 2411), **irdemek** “1. Beğenmemek, istememek, nefret etmek.” (Çorum, Amasya, Gümüşhane, Artvin, Erzurum, Sivas, Yozgat) (DS IV, s. 2548), **karakmak (I)** “5. Nefret etmek.” (İçel) (DS IV, s. 2648), **öfyesi ağzından gelmek** “1. Bir şeyden çok iğrenmek.” (Kars) (DS V, s. 3366), **ucumak** “Yılmak, ürkmek, soğumak, nefret etmek: Koyunlar kırdan ucudu.” (Isparta, Manisa, Antalya, Kıbrıs) (DS VI, s. 4022), **zehlesi gitmek** “İğrenmek, nefret etmek.” (Azerbaycan) (DS VI, s. 4358), **yiğrenmek** “İğrenmek, tiksinmek.” (Niğde, İçel) (DS VI, s. 4279), **perikmek** “2. Tiksinmek.” (Samsun, Sivas, Urfa) (DS VI, s. 4645), **seksenmek** “2. Tiksinmek.” (Kerkük) (DS VI, s. 4682), **yiğrenci olmağ** “Tiksinmek.” (DS VI, s. 4824) gibi dil unsurları tespit edilmiştir.

2.2.2.4. Kuşku/Şüphe Fiilleri

Bu duygu fiilleri zihinsel/duygusal ve davranışsal durumları tanımlamaktadır. Bireyin zihin dünyasında oluşturduğu bilgiler, çevresel faktörler ve vesveseler sonucu bir durumdan, olaydan veya farklı birey/gruptan şüphelenmesi/kuşkulanmasıyla hastalıklı bir ruh hâli oluşmaktadır. Geliştirilen bu hastalıklı ruh hâli, bireylerde başkalarına karşı soğuk davranma ve uzak durma gibi davranışları da beraberinde getirmektedir.

Derleme Sözlüğü'nde bu duygu fiilleri *ürkmek*, *işkillenmek*, *aklı karışmak* ve *korkmak* gibi fiillerle açıklanmıştır.

Kuşku/şüphe duygusunu yansıtmak için ağızlarda, basit fiillerin yanı sıra *beyni gıcillanmak* ve *tedirgin etmek* gibi birleşik fiillerin de kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anadolu ağızlarında *kuşku/şüphe fiilleri* olarak **böcelenmek (I)** “Kuşkulanmak.” (İzmir) (DS I, s. 775), **burgalamak (I)** “Şüphelenmek, kuşkulanmak.” (Samsun) (DS I, s. 797), **hüşümlenmek** “Ürkmek, korkmak, kuşkulanmak.” (Çorum, Amasya, Ordu, Sivas, Niğde, Muğla) (DS III, s. 2452), **kacunmak** “Kuşkulanmak, sakınmak.” (Çankırı, Kastamonu) (DS IV, s. 2586), **küşümlenmek** “İşkillenmek, kuşkulanmak.” (Çorum, Amasya, Ordu, Sivas, Niğde, Muğla) (DS IV, s. 3053), **oyurtmak** “Kuşkulanmak, ürkmek, kulak kabartmak.” (Denizli, İçel) (DS V, s. 3307), **perelenmek (II)** “Kuşkulanmak, işkillenmek.” (Sivas) (DS V, s. 3431), **pürlenmek** “Kuşkulanmak.” (İzmir, Manisa, Niğde) (DS V, s. 3500), **sineklenmek (II)** “Kuşkulanmak.” (Adana, Kırıkkale) (DS V, s. 3641), **ütüklenmek (IV)** “Kuşkulanmak.” (Kastamonu, Antalya, Muğla) (DS VI, s. 4082), **beyni gıcillanmak** “Aklı karışmak, kuşkulanmak.” (Afyon) (DS VI, s. 4457), **tedirgin etmek** “Korkutup kaçırmak, kuşkulandırmak.” (Çorum) (DS VI, s. 4747) gibi fiiller tespit edilmiştir.

2.2.3. Nötr Psikolojik Durum Fiilleri

Nötr psikolojik durum fiillerinde, “*Ne tamamen olumlu ne de tamamen olumsuz bir durum karşısında kullanıldığı için*” (Yıldız, 2019, s. 327) böyle bir adlandırma yapılmıştır.

2.2.3.1. Kibir Fiilleri

Kibir, bireylerin toplumsal ve kişisel ilişkilerinde, kendini üstün görme, başkalarını aşağılama ve gereksiz gurura kapılma gibi olumsuz mizaç yapısı oluşturan bir duygudur. Nitekim bu duygu, evrensel açıdan olumsuz görülür, gelenek ve görenekler ile birçok dinde de bir insanda olmaması gereken özellikler içinde zikredilir.

Yıldız'da (2016) nötr psikolojik durum fiilleri olarak *kibir* ve *kararsızlık fiilleri* incelenmiştir. Yıldız'ın, kibir fiilleri için seçtiği anahtar kelimeler *kendini göstermek* ve *mükemmel olmak*'tır.

Türkçe Sözlük'te *kibir* “1. Kendini başkalarından üstün tutma; benlik, böbü, gurur., 2. İsim büyükleme”. (2009, s. 1179) anlamlarıyla açıklanmıştır. *Derleme Sözlüğü*'nde *kibir* fiilleri *üstün görmek*, *gururlanmak*, *övünmek*, *böbürlenmek*, *büyükleme* ve *nispet yapmak* gibi fiillerle açıklanmıştır.

Anadolu ağızlarında *kibir fiilleri* olarak **hozalmak** “Kendini herkesten üstün görmek, kibirlenmek.” (Sivas) (DS III, s. 2424), **kanat biçmek** “Gösteriş yapmak, kibirlenmek.” (Kastamonu) (DS IV, s. 2619), **kelermek (I)** “Gururlanmak, kibirlenmek, kabadayılık yapmak.”

(İzmir, Maraş, Ankara, Kırşehir, Niğde, İçel) (DS IV, s. 2730), **koskoslanmak** “Böbürlenmek, kibirlenmek.” (Amasya, Sivas, Niğde, Adana) (DS IV, s. 2931), **mavrulanmak** “Kendini büyük görmek, kibirlenmek.” (Isparta, Kastamonu) (DS IV, s. 3139), **olçumlanmak** “Kibirlenmek, gururlanmak.” (Ankara) (DS V, s. 3279), **toşarmak** “Kibirlenmek, böbürlenmek.” (Isparta, Konya) (DS V, s. 3975), **ünlenmek (III)** “Onurlanmak, kibirlenmek.” (Bursa) (DS VI, s. 4068), **gubarmak** “Gururlanmak, kibirlenmek.” (Afyon, Isparta, Burdur, Denizli, Manisa, Eskişehir, Kocaeli, Kastamonu, Çorum, Amasya, Giresun, Erzincan, Elâzığ, Maraş, Sivas, Ankara, Niğde, Konya, İçel, Muğla) (DS VI, s. 4513), **eşbehlenmek** “Övünmek, böbürlenmek.” (Afyon, Aydın, Malatya ve köyleri) (DS III, s. 1718), **gıcıt vermek** “Övünmek, gururlanmak.” (Amasya) (DS III, s. 2030), **kasalmak** “Gururlanmak, büyükmek, övünmek.” (Afyon, Isparta, Denizli, Bolu, Urfa, Sivas, Ankara, Kayseri, Niğde, Konya, Adana, İçel, Muğla) (DS IV, s. 2674), **kertmek (II)** “Kendini beğenmek, övünmek.” (Maraş, İçel) (DS IV, s. 2760), **kubuduk atmak** “Yalan söylemek, övünmek.” (Isparta, Konya, Adana) (DS IV, s. 2989), **oğunmak (I)** “Övünmek.” (Trabzon ve çevresi) (DS V, s. 3273), **üsten almak** “Övünmek.” (Niğde) (DS VI, s. 4078), **yeğilmek (II)** “Övünmek, şımarıkça davranmak.” (Hatay, Kayseri) (DS VI, s. 4225), **kerç etmek** “Övünmek, nispet yapmak.” (Çorum) (DS VI, s. 4548) gibi dil unsurları tespit edilmiştir.

Sonuç

Ağızlar temelinde oluşturulmuş olan bu çalışmada kaynak olarak *Derleme Sözlüğü* temel alınmıştır. Çalışmada, öncelikle alan yazınında mental fiiller ve duygu fiilleri üzerine yapılan yayınlar, görüşler ve sınıflandırmalar verilmiştir. Farklı bilim insanlarının tasniflerinden çalışmanın kapsamına uygun olan Yıldız'ın (2016) sınıflandırması esas alınmış ve tespit edilen dilsel veriler bu doğrultuda yorumlanmıştır. *Derleme Sözlüğü* taranarak toplamda 207 duygu fiili tespit edilmiş ve bu fiiller tasnif edilmiştir. Eserde tanıklanan duygu fiilleri, temelde *anlık tepki bildiren ve süreç içinde gelişen fiiller* şeklinde sınıflandırılmış ve bu başlıklara ait alt başlıklar oluşturulmuştur. *Anlık tepki bildiren fiiller* korku, şaşkınlık, öfke/kızgınlık ve utanç fiilleri olarak sıralanmıştır. *Derleme Sözlüğü*'nde bu duygu fiillerinin sayısı toplamda 75'tir. Sırasıyla bu fiiller korku (17), şaşkınlık (13), öfke/kızgınlık (36) ve utanç fiilleri (9) şeklindedir. *Süreç içinde gelişen fiiller*, kendi içerisinde olumlu, olumsuz ve nötr olmak üzere üç ana başlığa ayrılmıştır. Olumlu duygu fiilleri *sevgi, sevinç, acı/merhamet, arzu/istek*; olumsuz duygu fiilleri *dargınlık/küslük, aksi mizaç, nefret, kuşku/şüphe*; nötr duygu fiillerinde ise *kibir fiilleri* tespit edilmiştir. Bu duygu fiillerinin sayısı toplamda 114'tür. Sırasıyla olumlu duygu fiilleri sevgi (21), sevinç (4), acı/merhamet (13), arzu/istek (34); olumsuz duygu fiilleri dargınlık/küslük (6), aksi mizaç (10), nefret (14), kuşku/şüphe (12); nötr duygu fiillerinden kibir fiillerinin sayısı ise (18)'dir.

Bu duygu fiillerinin tespit edilmesiyle Anadolu'da yaşayan insanların somut ve soyut göstergelere bağlı olarak geliştirdikleri algılama biçimleri, kavramlaştırma şekilleri, toplumsal ve kültürel özellikleriyle ilişkileri ve duygu dünyasıyla ilgili veriler ortaya konulmuştur. Çalışma *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* bütüncesinde oluşturulduğu için bölgesel farklılıkları içeren söyleyişlerle kullanılan duygu fiilleri belirlenmiştir. Anlamsal özelliklerine göre sınıflandırılan duygu fiillerinin anlamlarına ve derlendiği yöre/yörelere ilgili verilere de yer verilmiştir.

Yapılan bu çalışmada, Anadolu ağızlarındaki duygu söz dağarcığının zenginliği ve çeşitliliği ortaya konulmuştur. Duygu fiillerinin çeşitliliğinin, Türk toplumunun sahip olduğu idrak dünyası

ve bunun içeriğiyle ilgili olduğu görülmektedir. Anadolu ağızlarında çeşitli duygu durumları için farklı kullanımların olması, kültürel, toplumsal değişimler, dönüşümler ve coğrafya gibi etmenlerle bireylerin bilişsel ve ruhsal süreçlerinin etkilendiğini tanıklamaktadır.

Extended Abstract

Man is a living being who tries to understand and make sense of his life. One of the features that distinguish this creature from other beings is its emotions. Emotions express the cognitive, physiological, and psychological states of individuals emerging in a positive-negative framework. Researchers trying to explore human beings in every aspect have tried to examine the appearance of emotions in language. In linguistics research, especially in the field of cognitive linguistics, emotion verbs are considered as a subcategory of mental verbs. Mental verbs are verbs that include the actions of the human mind such as understanding, thinking, knowing, feeling, and sensation. In the literature, many studies on mental verbs and their subtypes have been conducted and continue to be conducted. However, studies on Anatolian dialects, which are one of the important sources revealing the vocabulary of the Turkish language, are quite limited. Anatolian dialects are important sources revealing the expressive power of the Turkish language. As a matter of fact, mental verbs and the verbs of explanation, cognition, emotion, and sensation, which can be characterized as subtypes, are present and diverse in Anatolian dialects. In this study, which is based on document analysis and in which the data obtained are analyzed with the simultaneous method, firstly, a search was made in *The Compilation Dictionary of Turkish Folk Speech* and the identified data were classified. In this context, the emotion verbs identified in the corpus were classified and evaluated according to their meaning characteristics. In the study, verbs of emotion were identified and analyzed under fourteen headings as *fear, surprise, suspicion/doubt, anger/fury, joy, love, arrogance, resentment/offence, ill temperament, shame, hatred, desire/wish*. As the study is based on Anatolian dialects, the scope of the study is quite wide. For this reason, the scope was narrowed and some of the identified emotional verbs could not be included in the analysis. In the study, the emotion verbs classified according to their semantic features, the meanings of the identified verbs, and the data about the region(s) where they were compiled were also included. In this study, a total of 207 emotion verbs were identified and these verbs were classified. In the classification, verbs of emotion are presented under two main headings, *namely verbs that express instant reaction* and *verbs that develop in the process*, and under subheadings belonging to these headings. The number of *verbs expressing instant reaction* is 75 in the *Compilation Dictionary*. These verbs are listed as *fear, surprise, anger/fury, and shame verbs*. The number of these verbs is respectively *fear* (17), *surprise* (13), *anger/fury* (36), and *shame* (9). The number of verbs that developed in the process is 114. These verbs are divided into three main categories: *positive, negative, and neutral*. *Positive emotion verbs* were identified as *love, joy, pain/compassion, desire/wish*; *negative emotion verbs* were identified as *resentment/offence, ill-temper, hatred, suspicion/doubt*; and *neutral emotion verbs* were identified as *arrogance*. The number of these emotion verbs is 114 in total. *Positive emotion verbs* are *love* (21), *joy* (4), *pain/compassion* (13), *desire/wish* (34); *negative emotion verbs* are *resentment/offence* (6), *ill-temper* (10), *hatred* (14), *suspicion/doubt* (12); and the number of *arrogance verbs* among *neutral emotion verbs* is (18). With this study, the emotion verbs and their features in Anatolian dialects were determined. The data reveal that the verbs expressing emotion in Anatolian dialects are quite diverse and rich. This diversity reveals the process of thinking, understanding, knowing, and making sense of the world of individuals living in society. The fact that there are different uses for

various emotional states in Anatolian dialects shows that the cognitive and mental processes of individuals are affected by factors such as cultural, social changes, transformations, and geography.

Kaynakça

- Aksan, D. (2017). *Anlambilim: Anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Bilgi.
- Alan, İ. & Özeren, M. (2018). Kırgız Türkçesinde mental fiiller. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 61, 203-224. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat3778>
- Ay, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesi ağızlarında fiil çekimi*. Türk Dil Kurumu.
- Biber, D. et al. (2007). *Grammar of spoken and written English*. Longman. <https://doi.org/10.1075/z.232>
- Bilgin Aksoy, G. (2021). *Azerbaycan Türkçesinde mental fiiller*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Croft, W. (1993). Case marking and the semantics of mental verbs. In *Semantics and The lexicon*. (Ed.: J. Pustejovsky), 55-72, Boston. https://doi.org/10.1007/978-94-011-1972-6_5
- Çelik, N. (2022). Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçen temel duygu fiillerinin Derleme Sözlüğü'ndeki durumu üzerine bir değerlendirme. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (57), 143-156. <https://doi.org/10.53568/yyusbed.1135819>
- Çiloğlu, M. (2008) *Anadolu ve Rumeli ağızlarında tasvirî fiiller*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi].Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, M. (2004). Türkmen Türkçesinde mental fiillerin isteme göre anlam değişimleri. V. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 1*, (s. 939-949), Türk Dil Kurumu.
- Fakirulloğlu, M. A. İ. (2016). *Kırgız Türkçesinde duygu fiilleri*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fakirulloğlu, M. A. İ. (2021). Kırgız Türkçesinde duygu fiillerinin semantik yapısı ve etimolojisi üzerine bir inceleme. *Turkish Studies*, 16 (4), 2281-2302.
- Fakirulloğlu, M. A. İ. (2022). Kazak Türkçesinde duygu fiilleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 11 (3), 991-1016.
- Halliday, M. (2004). *An Introduction to functional grammar*. Foreign Language Teaching and Research. <https://doi.org/10.4324/9780203783771>
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde mental fiiller*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- İbe, P. (2004). Türkçe ruh durumu eylemleri için bir sınıflama önerisi. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1 (1), 35-45.
- İlter, E. (2019). *Karahanlı Türkçesinde duygu fiilleri*. [Yayımlanmış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılınç, E. (2024). Irk Bitig'de duygu fiilleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 495-514. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1425698>

- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi grameri (Şekil bilgisi)*. Türk Dil Kurumu.
- Levin, B. (1993). *English verb classes and alternations a preliminary investigation*. The University of Chicago.
- Niiranen, L. (2008). *Effects of learning contexts on knowledge of verbs* (Doctoral Dissertation). University Of Tromso.
- Seçkin, K. (2019). *Eski Türkçede mental fiiller*. [Yayımlanmış doktora tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soydan, S. (2018). Tarama Sözlüğünün ilk iki cildindeki duygu fiilleri üzerine bir değerlendirme. *Journal of Turkish Studies*, 13 (5), 471-493. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.12923>
- Şahin, S.(2012). *Türkmen Türkçesinde mental fiiller*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Şirin User, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı yazıtları: Söz varlığı incelemesi*. Kömen.
- TDK (2009). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- TDK (2009). *Türkiye’de halk ağzından derleme sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Üstüner, A. (2000). *Anadolu Ağızlarında sıfat-fiil ekleri*. Türk Dil Kurumu.
- Van Voorst, J. (1992). The Aspectual semantics of psychological verbs. *Linguistics and Philosophy*, 15 (1), 65-92. <http://www.jstor.org/stable/25001462>
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimler sözlüğü*. Multilingual.
- Viberg, Å. (2004). The Lexical typological profile of Swedish mental verbs. *Languages in Contrast*, 5 (1), 121-157. <https://doi.org/10.1075/lic.5.1.09vib>
- Yaylagül, Ö. (2005). Türk runik harfli metinlerde mental fiiller. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1, 17-51.
- Yaylagül, Ö. (2010). Türkiye Türkçesindeki duygu fiilleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7, 100-111. <https://doi.org/10.1501/MTAD.7.2010.4.63>
- Yıldız, H. (2016). *Eski Uygurcada mental fiiller*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0